

GNOSEOLOGIK DUNYOQARASH PEDAGOGLARNING KOGNITIV-KASBIY KOMPETENTSIAL QOBILYATLARINI ERKIN NAMOYON QILISHNING MUHIM SHARTI

Meliboev Azizjon Nizomiddinovich
Qo`qon davlat pedagogika instituti
falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Telefon nomeri: +99894 499-04-17

E-mail: aziznizomiddinovich@gmail.com

[UO`K101.1:316.323\(575:1\) O`MKutubxona](#)

<https://orcid.org/orcid/0009-0000-4632-2476>

Annotatsiya

Maqolada gnoseologik dunyoqarash pedagoglarning kognitiv, kasbiy kompetentsial qobiliyatlarini erkin namoyon qilishning, pedagoglarning kognitiv kompetentligini rivojlantirish, ularning gnoseologik qarashlarini kengaytirish va yosh avlodni o'z qobiliyatlarini erkin namoyon qilish uchun bugungi kunda zamonaviy pedagoglarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirish muammolari haqida fikr yuritilgan. Qolaversa maqolada bugungi kundagi jamiyatimizning pedagog kadrlarining har tamonlama yetuk va professional kasb egalari bo'lishida nafaqat kasbiy ma'naviy dunyoqarash balki kognitiv-gnoseologik dunyoqarshlarining keng va mukammal bo'lishi yosh, kelajagimiz bunyotkorlari hisoblangan farzandlarimizning hayotda har qaysi kasbni egallashlaridan qat'iy nazar muvofiqiyatga erishishlarida shuningdek insoniy fazilatlarni o'zlarida namoyon qilishlarida muhim masalalardan biri ekanligiga to'xtalib o'tilgan va bugungi zamonaviy pedagog alnbatta kognitiv- gnoseologik qobiliyatlarga ega bo'lishligi bugungi kun talabi sifatida ilgari surilgan.

Abstract

In the article, the epistemological outlook of pedagogues is reflected on the problems of developing the cognitive competence of pedagogues, developing their cognitive competence, expanding their epistemological views and developing the cognitive abilities of modern pedagogues in order to freely demonstrate their abilities to the young generation. In addition, in the article, the pedagogic staff of today's society is not only a professional and spiritual worldview, but also a wide and perfect cognitive and epistemological worldview, in order for our young children, who are considered to be the creators of our future, to achieve success regardless of what profession they occupy in life. It was pointed out that it is one of the important issues in their manifestation of human qualities, and it was put forward as a requirement of today's modern pedagogue to have especially cognitive and epistemological abilities.

Абстрактный

В статье гносеологический взгляд педагогов отражен на проблемах развития познавательной компетентности педагогов, развития их познавательной компетентности, расширения гносеологических взглядов и развития познавательных способностей современных педагогов в целях свободной демонстрации своих способностей подрастающему поколению. Кроме того, в статье педагогический состав современного общества – это не только профессиональное и духовное мировоззрение, но и широкое и совершенное познавательное и гносеологическое мировоззрение, чтобы наши маленькие дети, которые считаются творцами нашего будущего, для достижения успеха независимо от того, какую профессию они занимают в жизни, было указано, что это является одним из важных вопросов в проявлении ими человеческих качеств, и было выдвинуто требование к современному педагогу обладать особенностями познавательного и гносеологического характера способности.

Tayanch tushunchalar: gnoseologik, kognitiv, kompetentlik, kompetensiya, ilmiy-metodik, intellektual, antropologiya, pedagogik mahorat.

Основные понятия: эпистемологические, когнитивные, компетентность, компетентность, научно-методологические, интеллектуальные, антропологические, педагогические умения.

Basic concepts: epistemological, cognitive, competence, competence, scientific-methodological, intellectual, anthropological, pedagogical skills.

Kirish: Har bir kishining dunyoga nisbatan o'z qarashi, o'zi va o'zgalar, hayot va olam to'g'risidagi tasavvurlari, xulosalari bo'ladi. Ana shu tasavvurlar, tushunchalar, qarash va xulosalar muayyan kishining boshqa odamlarga munosabati va kundalik faoliyatining mazmunini belgilaydi. Shu ma'noda, dunyoqarash - insonning tevarak atrofini qurshab turgan voqelik to'g'risidagi, olamning mohiyati, tuzilishi, o'zining undagi o'rni haqidagi qarashlar, tasavvurlar, bilimlar tizimidir. Dunyoqarash - olamni eng umumiy tarzda tasavvur qilish, idrok etish va bilishdir. Qolaversa, "Dunyoqarash" tushunchasi o'zlikni anglash, vatanparvarlik, milliy g'urur, tarixiy xotira, ma'naviy barkamollik kabi tuyg'u va tushunchalar bilan uzviy bog'liq holda shakllanadi. Chunki, dunyoqarash aynan ana shu ruhiy-ijtimoiy hodisalar orqali oydinlashadi, umuminsoniy qadriyatlarning tarixiy bir bo'lagiga aylanadi.

Shiddat bilan rivojlanib borayotgan hozirgi davrda zamonaviy ta'limning asosiy maqsadi – jamiyat va davlat uchun har tomonlama rivojlangan, jamiyatga, mehnat faoliyatiga ijtimoiy moslashuvchan, o'z ustida ishlay oladigan barkamol, ma'naviy yetuk shaxslarni tayyorlashdan iborat. Yangi O'zbekistonning 2022—2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida [1;] farmonida bugungi yosh avlod tarbiyasi eng zarur masala sifatida maqsadlarning har birida o'z aksini topganligi ham buning yaqqol isbotidir. Yoki O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11-sentyabrdagi PF-158-sonli

“O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risidagi farmoni [2;]ni ijrosini taminlashda har tomonlama rivojlangan shaxs tarbiyasida pedagoglarning gnoseologik-kompetentlik darajasi muhim ahamiyatga ega. Pedagogika fanida psixologik-pedagogik kompetentlik tushunchasi pedagogning ta’lim-tarbiya jarayonida eng yuqori darajada natijaga erishishi, yuqori kasbiy salohiyat, shuningdek, muloqotchanlik va ijobiy fazilatlarga ega bo‘lish degan xulosaga kelinadi. Bu masala hurmatli Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta’biri bilan aytganda **”Ta’lim sifatini oshirish - Yangi O‘zbekiston taraqqiyotining yakkayu yagona to‘g‘ri yo‘lidir“** [3;] bu insoniyat tajribasining bugungi kundagi oqilona hulosasidir. Kompetentlik” so‘zining ma’nosi xabardorlik, obro‘, o‘z sohasi bo‘yicha keng qamrovli tushuncha va tajribaga ega bo‘lish bilan belgilanadi. Kompetensiya - shaxsiy sifat bo‘lib, turli xil vaziyatda pedagogik faoliyat va ijtimoiy hayotda ifodalanadigan qobiliyat, bilim, ko‘nikma va malaka hisoblanadi. Ta’lim va tarbiya jarayoni o‘tib kelayotgan yosh avlodni jamiyat talablarini o‘zida aks etiruvchi ijtimoiy gnoseologik buyurtma asosida hayotga tayyorlashdan iborat. Ta’lim va tarbiya jarayonida yoshlar ajdodlar tomonidan to‘plangan bilim, odob, urf-odat, madaniyat va mehnat ko‘nikmalarini o‘zlashtirishi, hayotiy tajriba asosida jamiyatda o‘zining munosib o‘rnini egallashi, salohiyati va gnoseologik dunyoqarashining shakllanishida pedagog shaxsi, uning kasbiy mahorati muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, yoshlarda davr talabidan kelib chiquvchi yangi masala va muammolarni yechish uchun zarur bo‘ladigan sifatlarni shakllantirish pedagogik

faoliyat sohasining ustuvor vazifasi hisoblanadi. Buning uchun avvalo, pedagogning o'zida yangicha bilim berish, o'zgarib boruvchi mehnat va hayot sharoitlariga muvofiq ijodiy faoliyat bilan shug'ullana olish ko'nikmalari tarkib topgan bo'lishi lozim. Shuningdek, Yangi O'zbekistonda pedagoglarning huquqlari, majburiyatlari, faoliyatining asosiy kafolatlari, mehnatiga yarasha haq to'lash, rag'batlantirish va ijtimoiy himoya qilish tamoyillari bugungi kunda qonuniy me'zon bilan belgilab qo'yildi [4;]. Shu o'rinda I.A.Karimov "Tarbiyachilarning o'ziga zamonaviy bilim berish, ularning ma'lumotini, malakasini oshirish kabi paysalga solib bo'lmaydigan dolzarb masalaga duch kelmoqdamiz. Bizning fikrimcha, ta'lim – tarbiya tizimini o'zgartirishdagi asosiy muammo shu yerda. O'qituvchi o'quvchilarimizga zamonaviy bilim bersin, deb talab qilamiz. Ammo zamonaviy bilim berish uchun, avvalo, murabbiyning o'zi ana shunday bilimga ega bo'lishi kerak" deb ta'kidlaydi. Amerikalik olim N.Xomskiy (1965 yil, Massachutes universiteti) tomonidan taklif etilgan «kompetensiya» atamasining umumiy ma'nosida shakllandi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology): Qolaversa bu yo'nalishda, yevropalik olimlaridan Shveyiyada J.Piajelar, Rossiyada N.O.Kontere, D.B.Elkonin, A.L.Kovalyov, V.A.Krutetskiy, V.V.Davidov, T.V.Yaragukova, A.V.Petrovskiy, A.I.Sherbakovlar, O'zbekistonda P.I.Ivanov, M.Voxidov, M.D.Davletshen, R.Z.Gayniddinov, E.G'oziyev, V.Karimova, A.Fayzullayev, SH.Barotov va boshqalar ilmiy tadqiqot ishlarini olib borganlar[5;B-62]. Shuningdek. Yevropa Kengashi dasturi bo'yicha Bern shahrida bo'lib o'tgan simpoziumda (1996 yil) «kompetensiya» tushunchasi «o'quv», «kompetentlik», «qobiliyat», «mahorat» singari tushunchalar qatoriga kiritilgan. Yevropa davlatlarining ta'lim vazirlari Boloniya deklaratsiyasida (1999 yil) [6; B-377]

ta'lim islohatlarining konseptual asoslari sifatida kompetentli yondoshuv e'tirof etildi. Pedagogning kompetentligi – bilimdonlik, kasbga moslik, malakalilik, tajribalilik, mas'uliyatlilikni rahbarlik faoliyatiga singdirib borish. O'z sohasini, ishining ustasi bo'lish, sohasining sirlarini har tomonlama chuqur bilish demakdir. Shuningdek maqolani yoritishda tarixiylik, qiyosiy (komparativ) tahlil, analiz va sintez singari nazariy-metodologik usullardan foydalanilgan.

Natijalar va muhokama (Results and Discussions): Bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchisining kasbiy kompetentligini shakllashtirish orqali ta'lim va tarbiya jarayonini zamon talabiga ko'tarishga xizmat qiladi. Kasbiy kompetensiyaning shakllanish bosqichlari quyidagicha:

1. O'z-o'zini tahlil qilish va zarur narsalarni anglash;
2. O'z-o'zini rivojlantirishni rejalashtirish, maqsad-vazifa belgilash;
3. O'z-o'zini namoyish etish va kamchiliklarni tuzatish;

Kompetentlik va kompetensiya inson umri davomida, faoliyatida u bilan hamohang yashaydigan tushunchalardan biri desak, mubolag'a bo'lmaydi. Kompetentlik - bilimdonlik, kasbga moslik, malakalilik, tajribalilik, rahbarlikni faoliyatiga sindirib borishdir. Kompetensiya esa bu - qobiliyat har qanday faoliyatda o'z qobiliyat va iqtidorlarini ko'rsata bilishdir.

Kasbiy kompetentlik mahoratli pedagog P. Saidova ta'kidlab o'tganidek quyidagi holatlarda yaqqol namoyon bo'ladi: - murakkab jarayonlarda; - noaniq vazifalarni bajarishda; - bir-biriga zid ma'lumotlardan foydalanishda; - kutilmagan vaziyatda harakat rejasiga ega bo'la olishda.

Pedagogik kompetentlik – pedagog tomonidan pedagogik aoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma, malakalarning egallanishi va ularni amalda yuqori darajada qo'llay olinishi sanaladi. Ushbu kompetentlikka ega bo'lishda o'z ustida ishlash va o'z-o'zini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. O'z-o'zini rivojlantirish vazifalari o'zini o'zi tahlil qilish va baholash orqali aniqlanadi. O'zini o'zi tahlil qilish pedagog tomonidan kasbiy faoliyatda tashkil

etayotgan o'z amaliy harakatlari mohiyatining o'rganilishidir. O'zini o'zi baholash (O'O'B) – shaxsning o'z-o'zini tahlil qilishi orqali o'ziga baho berishi. O'zini o'zi baholash subyekt uchun shaxsiy imkoniyatlarini hisob-kitob qilish, o'ziga obyektiv baho berish, o'zidan qoniqishini ta'minlaydi. Hozirgi ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot va ma'naviy-ma'rifiy hayot islohotlarining jadal sur'atlar bilan amalga oshirilayotgani, umumiy o'rta ta'lim mazmunining yangilanishi, oliy ta'lim muassasalarda texnologiya, muxandislik fanlari, matematika, chizmachilik, san'at, chet tillarini o'qitish yo'nalishlarini kuchaytirish talablari asosiy ahamiyat kasb etganligi sharoitida, chizmachilik fanini o'qitish jarayonida kompyuter grafikasi vositasida talabalarda kognitiv kompetensiyani rivojlantirish mumkinligini ilmiy-metodik zaruriyat sifatida asosladi. Bu faslda nazariy hamda ilmiy-metodik g'oyalarimizni davom ettirib, umumiy o'rta ta'lim oliy ta'lim muassasalari talabalarining o'qish faoliyatining xususiyatlari, intellektual taraqqiyotni bilish faoliyati jarayonlari va bunda shaxsiy sifatlar rivojlanishini hamda ularni talabalarda kognitiv kompetensiyani rivojlanishiga ta'sirining gnoseologik tamonlari muhim deb o'ylaymiz. Zero, pedagogik antropologiya tushunchasini mazmunan yangi ma'no bilan boyitilgan, buyuk rus pedagogi K.O.Ushinskiy (1824-1870) ning "Inson tarbiya predmeti sifatida", "Pedagogik antropologiya tajribasi" (1868-1870) asarida qayd etilganidek, "Agar pedagogika kishini har tomonlama tarbiyalashni istasa, uni har tomonlama bilishi lozim".[7; B-46]

Shu o'rinda e'tirof etishi joizki, har bir inson takrorlanmas, o'ziga xos anatomik-fiziologik, ruhiy-intelektual, jismoniy xususiyatlarga ega bo'lgan biologik va ijtimoiy mavjudotdir. Ammo, uning o'ziga xos xususiyatlari o'zgarmas va qotib qolgan narsa emas, balki turmush tarzi, sotsial talab-ehtiyojlar ta'sirida o'zgarib, takomillashib boruvchidir. Ayniqsa, hozirgi O'zbekistonda olib borilayotgan islohotlar sharoitida o'sib kelayotgan yosh avlodning maktab ostonasidan boshlab, bilimdonligi va ma'naviy-siyosiy ongligini oshirish, milliy mafkuraga sodiqligini yuksaltirish, kasbiy-madaniy tayyorgarligini oshirish mamlakat ta'lim-tarbiya muassasalari oldida turgan eng muhim vazifasidir.

Chunonchi, Respublika Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganidek yosh avlodimizning grajdanlik pozitsiyasi va faolligini kuchaytirish, uni mustaqil fikirlaydigan, zamonaviy bilim va kasb hunarlarni puxta egallab, xalqaro maydonda raqobatga kirisha oladigan barkamol shaxslar etib tarbiyalash dolzarb ahamiyatga egadir”.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations): Xulosa qilib aytganda kognitiv-gnoseologik bilimlarni o'zgarishi aqliy faoliyatning yuksak va uyushgan bo'lishini ta'minlaydi. Bu jarayonda tahliliy sintetik faoliyat, shuningdek qiyoslash, mavhumlashtirish, umumlashtirish va aniqlashtirish kabi fikriy operatsiyalar muhim ro'l o'ynaydi. Qolaversa biron masala yuzasidan fikr yuritayotganda mulohazalarning to'liq va aniq bo'lishiga shuningdek tinglovchining bildirilayotgan fikr-mulohazalarning oson tushunilishiga imkon beradi.

Pedagogik faoliyatning samarali bo'lishi uchun pedagog o'z fanini chuqur bilishi, unga turdosh fanlar haqida ham tushunchaga ega bo'lishi, o'quv materialini o'quvchilarga tushunarli qilib bayon eta olishi, o'quvchilarda mustaqil ravishda faol fikrlashga qiziqish uyg'otishi, o'quvchilarning bilim, kamolot darajasi va ruhiyatini hisobga olishi, ularning nimani bilishlari va hali nimani bilmasliklarini tasavvur eta olishi lozim. Qobiliyatli, tajribali pedagog o'zini o'quvchining o'rniga qo'ya oladi, u kattalarga aniq va tushunarli bo'lgan narsalarni o'quvchilarga tushunilishi qiyin va mavhum bir narsa bo'lishi ham mumkinligiga asoslanib ish tutadi. Shuning uchun u bayon etishning xarakter va shaklini alohida o'ylab chiqadi hamda rejalashtiradi. Pedagog o'quvchining, ichki dunyosiga kira olishi, o'quvchi shaxsini va uning vaqtinchalik ruhiy holatlarini juda yaxshi tushuna bilishi bilan bog'liq bo'lgan kognitiv-gnoseologik kuzatuvlar olib borishi kerak. Bunday o'qituvchi o'quvchining ruhiyatiga ko'z ilg'amas o'zgarishlarni ham tez fahmlab oladi. Pedagogning yuqori kasbiy mahoratni egallashi bevosita uzluksiz ta'lim tizimi orqali amalga oshiriladi. Hozirgi davr o'qituvchidan o'qitishning ilg'or pedagogik texnologiya talablarini to'g'ri tushunish, tashabbuskorlik, o'z fani

bo'yicha yangiliklardan xabardor bo'lishi va darslariga joriy eta olishni talab etadi. Ta'lim-tarbiya jarayonida pedagog va o'quvchilar o'rtasida hamkorlikni vujudga keltirish aynan pedagoglarning kognitiv kompetentligini rivojlantirish masalalariga yanada e'tibor berilishini kutmoqda deb o'ylaymiz. Qolaversa, gnoseologik dunyoqarash pedagoglarning kognitiv, kasbiy kompetensial qobiliyatlarini erkin namoyon qilishi, pedagoglarning kognitiv kompetentligini rivojlantirish, ularning pedagoglik kasbini ma'uliyatini yanada kengroqva teranroq anglashga imkon beradi deb o'ylaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati (References)

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tamonidan 2022 yil 28-yanvar kuni tasdiqlangan PF-60-sonli 2022—2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida farmoni.
<https://lex.uz/docs/-5841063>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11-sentyabrdagi PF-158-sonli “O'zbekiston — 2030” strategiyasi to'g'risidagi farmoni.
<https://lex.uz/ru/docs/-6600413>
3. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига Мурожаатномаси. 20.12.2022.
<https://president.uz/uz/lists/view/5774>
4. Pedagogning maqomi to'g'risidagi qonun. O'zbekiston Respublikasining Qonuni, 01.02.2024 yildagi O'RQ-901-son.
5. Mamatov D.Q. – “Bo'lajak o'qituvchilarning kognitiv kompetentsiyasini rivojlantirishda pedagogik va psixologik omillarning roli”. INTER EDUCATION & GLOBAL STUDY (2023, №3) ISSN 2992-9024. B-62.
6. Saidova P. M. “Pedagogning kasbiy kompetentligini rivojlantirish yo'llari”
<https://universalpublishings.com/index.php/jusr/article/download/668/1283/655> B-377.

7. K.O.Ushinskiy -“Inson tarbiya predmeti sifatida”,“Pedagogik antropologiya tajribasi” nomli asarlari. Toshkent. Noshir. 1995 y
<https://infourok.ru/pedagogika-nazariyasi-va-tarixi-5214318.html>
8. Shermuhammedova N.A Gnoseologiya–bilish nazariyasi. Toshkent. Noshir. 2009.
9. Ochilov M. Muallim qalb me’mori “O`qituvchi” 2001 yil. 3. Sultonova G.A. Pedagogik mahorat. - T.: Nizomiy nomli TDPU, 2005.
10. Muslimov N.A. Kasb ta’limi o’qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi. Monografiya. -T.: Fan va texnologiyalar, 2013.
- 11.Абдуразақов, Ф. (2022). Ўқув машғулотида ўқувчиларнинг нотиқлик маданиятини шакллантириш. Conferencea.